

Реконструкція жіночого вбрання за знахідками у “Великому кургані” М.І.Веселовського

Прикраси, знайдені у жіночому похованні так званого кургану М.І.Веселовського, є деталями вбрання. На основі їх аналізу та інтерпретації ми реконструювали головні убори, нашійні та нагрудні оздоби.

Особливий інтерес дослідники виявляють до головних уборів, бо вони завжди мають знаковий характер. Кожна нова знахідка предметів, які несуть інформацію про цю складову костюма, є надзвичайно цікавою, тому що розширює наші знання з різних аспектів життя і конкретної людини, і суспільства.

За різноманітними оздобами, залишками текстилю, шкіри, зафіксованих *in situ*, а також на підставі вивчення пам'яток образотворчого мистецтва відтворено стрічки, шапки, покривала скіфянок [1]. В основу класифікації покладено форму, бо вона є не тільки зовнішньою ознакою, але й відбиває найбільш суттєві риси, пов'язані з семантикою.

Як зазначено у звіті, на голові небіжчиці лежала кістяна пластинка із спіралеподібним візерунком, намальованим червоною фарбою. Мабуть, це один з декоративних фрагментів налобної стрічки (виготовленої з тканини чи шкіри). Ми припускаємо, що кістяні платівки було прикріплено до смужки-основи на деякій відстані одна від одної. Для цього потрібно приблизно 10 екземплярів (Рис.3). Проміжки між деталями відігравали певну роль у оформленні убору. Зауважимо, що до цього часу подібні прикраси головного убору археологам не траплялися*. Впадає в око їхній архаїчний характер: і застосування кістки, і “ламана” лінія рисунка – все це неначе з іншої епохи. Можливо, пояснення слід шукати в особливому статусі власниці налобної пов'язки. З етнографії відомо, що у вбранні шаманів, жерців були прикраси, вік котрих налічував століття або й більше. А інколи їх робили за зразками дуже давніх, зберігаючи традиції предків.

Деякі золоті вироби з тих речей, що лежали у ніші №2, можливо, також використовували як аплікації для оздоблення

стрічки. Це прямокутні пластини (8 досить великих: 5,1-5,3 x 6,0 см) з відтиснутим зображенням оленя, котрий лежить з підібраними під живіт ногами, а також – грифона, що стоїть (2 екземпляри трохи менших: 4,7-4,8 x 4,4 см) (Див.статтю І.С.Вітрик та Н.М.Данилко у цьому збірнику). Дірочки по краях платівок свідчать про те, що їх закріплювали на смужці з тканини, повсті чи шкіри.

Основний акцент у комплекті зроблено на образ оленя. Тому ми припускаємо, що 4 екземпляри великих накладок були пришиті на лобній та скроневій частині пов'язки (довжина ланцюжка складе 26 см), а решта – на довгих кінцях стрічки (по дві з кожного боку). Декор завершують платівки, на яких зображено грифона (Рис.1). Отже, всі золоті витвори - на видноті, облямовують обличчя жінки. Мабуть, це продиктовано вимогами естетики, котрі склалися з ідеологічних міркувань: з необхідності демонстрації сюжетів. Олень та грифон займають чільне місце в переліку мотивів, що прикрашали скіфський костюм. Їхній зміст “прочитано” завдяки аналізу різних деталей вбрання, зокрема, архаїчних головних уборів. Згадаємо, наприклад, аплікації на парадних шапках, знайдені у курганах №100 поблизу с. Синявка (Черкаської обл.) та Переп'ятиха (с.Мар'янівка, Київська обл.) [2, с.271, 279]. Образ оленя населення Скіфії сприймало як символ солярного культу, родючості у широкому сенсі. Такі ж уявлення – і про грифона, крім того, ця фантастична істота, що об'єднувала верхній та нижній світи, набувала значення захисника від злих сил.

Стрічки різного типу, вінки, діадеми, тощо, є окремим видом головних уборів, можливо, найдавнішими за походженням. Простота форми та способів виготовлення сприяли, з одного боку, їх поширенню в костюмах багатьох народів, а з другого – спонукали до застосування різних засобів оздоблення. Скіфянки здебільшого носили неширокі (2-3 см) пов'язки, на яких спереду пришивали суцільну золоту смужку з рельєфним візерунком. Вони, тобто орнаментовані смужки, давно одержали в літературі назву “метопіда” [3, с.37-53]. У деяких похованнях зафіксовано такі декоративні елементи, як скляні намистини, металеві накладки. Наприклад, у кургані поблизу с.Корніївка (Запорізька обл.) знайдено великі золоті пластинки – аплікації

на стрічку, що оперізувала чоло жінки [4, с.48]. Такі убори, прикрашені золотом чи намистом, представники конкретної соціальної групи сприймали як знаки зверхності.

Крім названих виробів, у схованці № 2 лежали декоративні елементи, вивчення яких дає підстави реконструювати головні убори інших видів: шапку та покривало.

Парадні шапки, котрі носили у давнину, систематизовано за умовними формами. Це “жорсткі” або “тверді” убори циліндричного, конусоподібного та напівсферичного абрису, для виготовлення яких застосовували спеціальний крій, каркаси з гнучких гілочок верби, а також – повсть, шкіру [5, с.14-24]. Зображення деяких типів бачимо на мистецьких витворах Північного Причорномор'я (Табл.І).

Зосередимо увагу на уборах, які можна віднести до циліндричних (оскільки, за нашими припущеннями, у ніші №2 були прикраси саме такого). Визначення має недоліки, тому що, насправді, їх силует більш складний і не завжди відповідає строгим рамкам геометричної фігури, тобто циліндрові. Деякі типи мають незначні розбіжності між нижнім та верхнім діаметрами. Наприклад, полос, зображення якого бачимо на корінфських статуетках [6, с.32]. А калафи (чи калатоси), скоріше нагадують зрізаний конус, перекинутий догори широкою основою. Але цей термін - “циліндричні” – дозволяє знайти закономірності у їх створенні, зрозуміти принципи модифікації. На наш погляд, різноманітні варіанти шапочок цієї групи виникли як результат розробки “базової” (циліндричної) форми. Зрештою, такий поділ уборів застосовують у сучасній практиці конструювання.

Золоті мініатюри – пам'ятки торевтики із курганів Скіфії є джерелом інформації про убори, що належать до цієї групи. Найбільш яскраві зразки: висока шапка з пласкою верхівкою (центральный персонаж композиції на пластині з кургану поблизу с.Сахновка, Черкаської обл., богиня у позі оранти на сережках з курганів Товста Могила та поблизу с.Любимівка), та низенька, абрис якої нагадує так звану стефану: піднімається над лобом і звужується на потилиці (сцена: “богиня з дзеркалом і скіф перед нею”). Як бачимо, вони типологічно однорідні, але різні за висотою та оформленням верхнього краю (Табл.І, 1,2).³ Жіночих могил походять металеві прикраси, котрі відбивають

особливості таких шапок: прямокутні та дугоподібні пластини, “обідки з підвісками”. Ці декоративні елементи стали об’єктом дослідження багатьох науковців. Його результати – реконструкції уборів, котрі одержали назви: “скіфський” та “грецький” калаф”,

також – “тіара” [7, с.169 -192; 199-203; 139-149]. Вони належали, як правило, представницям найвищих соціальних щаблів [8, с.30-45; 79-81].

У словнику “Lexikon der Antike” читаємо визначення калафа (kalathos): келихоподібний кошик для плодів, квітів, вовни, сиру; корона Гекати, Артеміди, Сараніса, символ плодючості; схожа за формою горловина посудини для вина [9, с.266]. Пам’ятки образотворчого мистецтва донесли до нас зображення таких уборів, що нагадують корзинку з вузьким денцем. Зокрема, вироби торевтів, знайдені у Північному Причорномор’ї. [10, табл.178, 230, 267,273, 299, 308].

За прикрасами з могил скіфянок реконструйовано декілька шапочок, котрі мають, на перший погляд, характерні риси калафа (тобто, головного убору у формі кошика) [11, с.35-45; 48-52]. Але вони відрізняються від “класичних”, чії ознаки збігаються з перерахованими у “Lexikon der Antike”. Основна невідповідність – у пропорціях, утворених зіставленням нижнього та верхнього діаметрів. Крім того, мабуть грецьким уборам не властивий золотий декор. Але і еллінські, і скіфські калатоси мають спільні глибокі корені, котрі сягають часів індоевропейської спільноти. Про це свідчить, наприклад, коропластика культури Трипілля-Кукутені [12, с.157, рис.43,3; с.247]. Різниця між ними відбиває шляхи розвитку форми, пов’язані з особливостями світогляду, звичаями, нормами поведінки, тощо.

У даному випадку, своєрідність тих та інших уборів віддзеркалює давні традиції, втілені у ставленні до жіночого волосся. Так, жоден “портрет” скіфської богині не дозволяє уявити її зачіску: вона захована під шапкою (котра досить низько насунута на лоб) та покривалом**. Пишні локони еллінок не закриті, а навпаки – гармонійно поєднані з калафами та іншими уборами (стефанамі, стленгідами, тощо). *** Але чи можна всі убори, силуети яких відтворені за декоративними елементами, називати калафами? Однозначно відповісти на це питання важко, оск-

ільки не розроблена термінологія.**** Так, шапки, схожі за абрисом, називають полосом, модієм та калафом. Наприклад, описуючи вбрання, зображене на золотих фігурках Ніки – деталях сережок з Павловського кургану, дослідники Д.Огден та Д.Уільямс перераховують такі складові: полос, хітон, туфельки [13, с.170]. Але ж за всіма ознаками голови жінок на мініатюрних скульптурках увінчують саме калафи: їх вигляд відповідає параметрам, зазначеним у “Lexikon der Antike”. Можливо, автори застосовують термін, що є загальним для уборів, форма яких походить від “циліндра” і включає інші типи (моделі за зразками “перекинутого зрізаного конусу”, чаші, тощо)*****.

Ми пропонуємо залучати назву “скіфський калаф” тільки для уборів з характерними ознаками: тобто таких, що нагадують кошук. Вони, як правило, невисокі, іноді мали ввігнуті стінки та оздоблені опуклі “маківки” [14, с.35-45; 48-52]. Всі інші – полоси, а їхні варіативні особливості слід зафіксувати за “іменем” кургану.

Такий відступ ми зробили, щоб привернути увагу дослідників до критеріїв визначення типів уборів, а також до термінів, котрі повинні мати чіткі обґрунтування.

Повернемося до матеріалів реконструкції елементів костюма з поховання № 4 у “Великому кургані” М.І.Веселовського. Найбільше нас зацікавили 2 вузькі золоті смужки (ширина 0,3 см, а довжина – 38,6 см), до яких прикріплено платівки: вирізані за контуром рельєфні зображення сфінкса, що стоїть з піднятою передньою лапою (по 11 фігурок на кожній, розміри: 2,3 x 3,0 см) [Див.:І. С. Вітрик та Н.М. Данилко, рис.6]. Вони розміщені перпендикулярно до основи так, що на одній стрічці міфічні істоти обернені обличчям вліво, а на другій – вправо. На звороті кожної пластинки припаяно таку ж, але гладеньку. Обидві стрічки дугоподібно зігнуті, тобто, мабуть, зберегли обриси предмета, до якого були припасовані (через отвори, пробиті на відстані 3 см один від одного).*****

Вироби – унікальні, хоча нагадують деталі оформлення цілком різних за типом головних уборів. По-перше, знахідку у 2-му Парзирікському кургані (на Алтаї): досить товстий шкіряний джгут, на якому розміщено фігурки півників, вирізаних також із шкіри. Цей пасок мав практичне призначення: до нього зверху і знизу

було пришито клаптики шкіри, котрі утворювали шапочку з розряду “м’яких уборів” (“род чепца” за визначенням С.І.Руденко), крім того, відігравав роль вінця, тобто – репрезентував естетичні знаки: зооморфні образи, що втілювали певні уявлення суспільства (Табл.ІІ)[15, с.106, рис.50]. На перший погляд, здається, що наші “смужки зі сфінксами” за морфологічними та семантичними ознаками аналогічні “пазирикській” прикрасі. Але подальший аналіз виробів показав, що зіставити їх можна тільки за змістом, а конструктивні особливості – різні. Адже, повторимо: платівки, що змальовують сфінксів, припаяно перпендикулярно до стрічок, а це не дозволяє прикріпити їх в одній площині по колу, тобто як “корону”.

Відомий археолог минулого століття М.І.Ростовцев, аналізуючи декоративні елементи вбрання з кургану Чортомлик, звернув увагу на вузькі золоті смужки (інколи з паралельними рельєфними борозенками), до ребра яких перпендикулярно припаяно гачки з підвішеними “бутонами” (тобто, підвісочками, що змальовують пуп’янок квітки). Він назвав їх “полоски с подвесками на стойках” [16, с.72]. Наголосимо, що ці стрічки завжди прямі, без вигинів, хоча їх застосовували для оздоблення уборів з виділеною, тобто піднятою відносно потиличної фронтальною частиною (спеціальним кроєм при виготовленні шапочки). Убір з такою ознакою верхнього краю був на голові жінки, поховання котрої дослідили в кургані Товста Могила (Дніпропетровської обл.) [17, с.199].

Такі деталі (“полоски с подвесками на стойках”), крім Чортомлика, знайдено у курганах Великий Рижанівський, Деев, Куль-Оба, Бабина Могила [17,с.140]. Поховання в них здійснено у другій половині IV ст. до н.е. Свого часу ми висловили припущення про виникнення таких елементів, тобто гачків, що утримують підвісочки, під впливом еллінських традицій, а саме як результат наслідування стефанам з клиноподібними виступами зверху. Такий убір бачимо на голові Афродіти, зображеної на фігурній посудині з Фанагорії. Як відмітив Б.В.Фармаковський, пишна стефана богині облямована променями, котрі символізують вічне світло [18, с.7]. Можливо, виступи – крючки, припаяні до вузького пужка, імітують саме клинці – промені.

Контури стрічок з рельєфними зображеннями сфінксів з п.4 у

кургані М.І.Веселовського свідчать, що їх використовували для художнього завершення убору з дугоподібно вигнутою налобною частиною. За загальними обрисами, завдяки заокругленню фронтального виступу, він також нагадує стефану, навіть більше, ніж згадані вище (Чортотлицький, Рижанівський, тощо). Ми вже зазначали, що їх існування відбилосся в образотворчому мистецтві: шапочка Аргімпаси в сюжеті “адорації” (пластинки з к.Чортотлик, Мелітопольський та інші)

Інформацію для реконструкції основних ліній убору можна вилучити, аналізуючи зображення сфінксів. Їх змальовано у манері, притаманній художникам Північного Причорномор'я V-IV ст. до н.е.: саме в цей час образи цих фантастичних істот поширюється у витворах, призначених для оздоблення костюма. Бачимо їх, наприклад, на золотих смугах, що прикрашали убір з кургану №22 поблизу с.Вільна Україна (Херсонська обл.), сережках, знайдених у кургані Старший Брат з групи Трьохбратніх курганів (с.Огоньки, Крим), тощо [19, с.95; с.183].

Кожен з міфічних персонажів є елементом так званої геральдичної композиції, побудованої на протиставленні образів (грифонів, сфінксів). Вона була поширена в античному мистецтві особливо в класичний та елліністичний періоди. Канон геральдичного орнаменту диктує розміщення стрічок так, щоб сфінкси утворювали пари. Цього можна досягти, якщо прикріпити смужки одну під іншою на верхньому пружку убору: за цієї умови вони підкреслять обриси його верхнього краю, а фігурки фантастичних істот складуть цілісний за формою та змістом візерунок, котрий “повідомляє” про ритм та схему розташування інших декоративних деталей. Серед них – платівки, аналогічні напаяним на смужках-облямівках: 44 фігурки сфінкса, розміри 2,3 x 3,0 см, на 22-х – обличчям вліво, а на інших – направо.

У комплект, мабуть, слід включити також пластину, що вирізняється більшими розмірами (4,2 x 4,0 см) та сюжетом: це “здвоєний” сфінкс (його тулуб передано в дзеркальній симетрії відносно голови). Таке трактування образу художники здійснювали у V -IV ст. до н.е. Платівки, подібні за змістом, прикрашали головний убір скіфянки, поховання якої дослідили в к.№4 поблизу с.Новоселка (Черкаської обл.) [20, с.286].

Отже, платівки, що передають сфінкса у “геральдичній по-

зиці”, мабуть, прикрашали убір спереду та по боках. Їх пришивали крізь дірочки до повстяної основи рядами (відповідно до принципів декоративно-ужиткового мистецтва, що склалися у Північному Причорномор’ї), парами, оберненими обличчям один до одного. Верхній ряд – дугоподібний, тому що повторює абрис напівсферичного обрамлення верхньої межі шапочки, а другий – майже пряма лінія, котра з’єднує закінчення дуги (потрібно 20 платівок для двох рядів). Між ними залишається поле, в центр якого добре “вписується” пластина, що зображує сфінкса з подвійним тулубом. Вона виділена не тільки місцем на уборі, а й кольоровим тлом, мабуть, щоб підкреслити ідейне навантаження мотиву. Образ сфінкса був близький світосприйманню населення Скіфії як синкритична істота, що уособлювала життєдайні сили природи.

Ще 24 екземпляри аплікацій із зображенням сфінкса можна розмістити також двома смугами (різними за довжиною: 14 та 10 платівок, оскільки убір звужується донизу). Між ними, для підсилення змісту образів та декоративного ефекту, імовірно, були прикріплені трикутні платівки з опуклими напівсферами на поверхні (пуансонна псевдозернь), так звані “виноградні гро-на”. Серед інших аплікацій, зафіксованих у ніші-схованці, вони вирізняються значною кількістю – 144 штуки (розміри: 1,0 x 1,1 см, на звороті у кожному кутку припаяно петельки).

Щоб довершити оформлення убору, на нижньому пружку трикутники закріплювали “вершинами вверх та вниз”. Таку ж орнаментальну стрічку з платівок трикутної форми відтворено за матеріалами з курганів часів архаїки (поблизу с. Синявка, Бобриця Черкаської обл.), а також – більш пізнього періоду (V-IV ст. до н. е.): поблизу с. Богданівна (Херсонської обл.), Бердянського кургану [19, с.14-24].

Геометричні символи – багатозначні, дуже давні за походженням, є втіленням ідей, що вважаються універсальними. Так, трикутник відбиває уявлення про доміанти культур плодючості (поєднання трьох стихій, чоловічого і жіночого начал), безперервність життєвого циклу (життя – смерть – нове життя).

Отже, вивчення декоративних елементів дає підстави реконструювати їх розташування на площині, котра прикрашала головний убір спереду. Її контури окреслені зверху дугами “стрічок

зі сфінксами”, а знизу – лінією з трикутних платівок, розміри якої дорівнюють (приблизно) відстані між скронями. Як ми вже зазначали, аплікації були прикріплені рядами: по 4 смуги накладок із зображенням сфінксів (h -2,5 см) та “виноградного грона” (h -1,1 см), платівка “сфінкс з подвійним тулубом” (h -4 см), між якими залишено проміжки – кольорові вузькі паси. Таким чином, можна вирахувати загальну висоту фронтальної деталі: вона складе не менше 25 см.

Дугоподібний виступ робить її схожою на убір Аргімпаси в сюжеті адорації, крім того – на стефану, що увінчує голову Афродіти (вже згадана фігурна посудина з Фанагорії). Чи мав цей убір “денце”, тобто – чи були закриті тім’я та потилиця? Вивчення матеріалів з історії костюма дає підстави уявити досить складну конструкцію шапки: спереду вона висока, ззаду – значно нижча, а деталь, що закриває маківку, нахилена під кутом до потилиці. Але є й інші варіанти реконструкції: наприклад, декоративні елементи “вималювали” форму стефани, яку поєднували з невисоким полосом (Рис.2). На цю думку наводять давньоруські убори: відомо, що для оздоблення циліндричних шапочок (їх називали “кіка”) виготовляли знімні налобні прикраси (“чело”, “очельє”) [20, с.165]*****

Смужки з фігурками сфінксів викликали у нашій уяві ще один варіант реконструкції головного убору. Припустимо, що вказані деталі, облямовуючи його верхній край, були прикріплені на одному рівні, зліва і справа від умовного центру, так що тільки одна пара міфічних істот утворювала геральдичну композицію. І в цьому випадку (як і в першій версії відновлення форми) декоративні фрагменти окреслюють контури фронтальної частини убору: її напівсферична поверхня нагадує шапку богині, представленої на сержках з кургану №10 поблизу с.Велика Білозерка (Запорізька обл.) (Табл.І,4). Розміщення фігурних платівок із зображеннями сфінкса та “виноградного грона” підпорядковане ритмові, завданому обрамленням верхнього пружка. Ряди аплікацій (із образами сфінкса – 4 яруси) чергувалися смугами з трикутників, підкреслювали складну конфігурацію передньої площини. Її логічним завершенням є налобний фриз із трикутників “вершинами вверх та вниз” (Рис.3). Ми вже відмічали, що предмети з ніші №2, свідчать про наявність у ансамблі убору, виго-

товленого з відрізка тканини, тобто – покривала (інша назва – намітка). Мова йде про прямокутні пластинки з відтиснутою сценою “шматування” (лев насів на лань), оточеною вузьким рубчастим пружком – 21 екземпляр, розміри 2,7х2,2 см. Скоріш за все, вони прикрашали краї відрізка тканини – зліва та справа. Сюжет набув поширення завдяки “прозорій” символіці нескінченності життя, втіленій у зооморфних образах [21, с.79]. Аналогічні за формою та сюжетом аплікації – прикраси покривал знайдені в кургані Товста Могила [22, с.131].

Для оздоблення намітки могли використовувати і “трикутники”, пришиваючи їх, напевне, до полотна з тонкої вовни так, щоб вони складали простий візерунок.

Зображення скіфських богинь та археологічні матеріали свідчать про різноманітність покривал: довгі та короткі, виготовлені з легкої тканини або щільної. Їх носили, накидаючи зверху на шапочку чи стрічку, а інколи – під ними. Судячи з характеру оформлення (незначна кількість накладок з рельєфним зображенням “сцени терзання”), ця намітка була досить короткою – сягати плечей, мабуть, щоб не закривати оздоб одягу (Рис. 2, 3). Це одна з характерних рис скіфського костюма – гармонійне поєднання всіх компонентів декорованих золотом: їх виставляли напоказ, демонстрували ювелірні витвори.

Вбрання жінки довершують знімні оздоби. Серед останніх особливою пишністю вірізняється так званий сітчастий “нагрудник”, складений з тоненьких трубочок -пронизок (d -0,2 см, довжиною 2,0-3,5 см), перенизаних кулястими намистинками (d-0,4 см), облямований порожнистими підвісками у формі бутона квітки (Рис.2) [20, с.112].

Зупинимось ще на прямокутних пластинках з рельєфним зображенням сцени “шматування”, аналогічні аплікаціям на покривалі, але на відміну від останніх вони доповнені підвісками, що нагадують нерозкритий пуп’янок, на нижньому краї. На звороті кожної платівки у куточках припаяно петельки. Знайдено 11 екземплярів, оформлених різною кількістю бутонів-підвісочок: на трьох бляшках їх було 3, 5 екземплярів мали по 2, а ще 3 – по одній. Скоріш за все, ці вироби прикріплювали за певною схемою на текстильній смужці, котру використовували як нашийну прикрасу. Розміри оздобленої ділянки – близько 30 см,

мабуть, стрічка, декорована тільки спереду, щільно облягала шию - так звана істмія. Подібні ланцюжки, утворені з окремих деталей, відтворено за знахідками в жіночих похованнях Скіфії. Вони відзначаються різноманітністю (немає двох тотожних). Ймовірно, їх носили і як нагрудні оздоби, і як істмії. Останні (тобто істмії) еллінські жінки носили ще за часів Гомера. У Північному Причорномор'ї мода на них поширилася наприкінці V ст. до н.е. За походженням ланцюжки пов'язані з іонійськими ювелірними традиціями. [21, с.49-59].

У звіті про розкопки зазначено, що при небіжчиці знайдено сережки (так звані "човники"), браслети, перстень. Разом з тими прикрасами, що ми реконструювали, всі вони утворюють так званий "повний" комплект (тобто, включає всі категорії знімних оздоб). За нашими дослідженнями такі комбінації золотих ювелірних виробів відбивають особливе становище власниці у суспільстві: позначають не тільки її високий соціальний стан, а й, можливо, жрецькі функції. Крім того, набори з повним складом декору були притаманні костюмам молодих жінок - матерів, котрі народили синів-спадкоємців.

У розвідці Н.Данилко та І.Вітрик, присвяченій Великому кургану М.І.Веселовського (попередня стаття у збірнику), детально описано конструкцію поховальної споруди, а також особливості захоронення жінки. За антропологічними даними її вік - 30-35 років. Розміщення у спеціальних нішах жертвоприношень, тобто підлітків, котрі супроводжували небіжчицю, крім того, наявність у могилі сагайдака з луком та стрілами, а головне - сакральний зміст головних уборів та всього вбрання - все це виділяє її навіть з числа осіб, котрі належали до аристократичних кіл. Їхнім статусом досить часто передбачено жрецькі функції, хоча й не завжди.

Як відомо, лук зі стрілами у сагайдаку клали до могил так званих амазонок, але лише зрідка їх ховали у такому пишному вбранні (з "повним набором" прикрас), у супроводі залежних осіб. У данному випадку особливу роль жінки у суспільстві підкреслено всіма ознаками, що складають своєрідність поховання.

Можливо, небіжчиця була жрицею божества, у вшануванні якого певну роль відігравала зброя, крім того, воно виступало покрителем жінок-воїнів.

Якщо припустити, що це богиня, то слід вибирати між Аргім-пасою та Апі, оскільки основний зміст культу Табіті, на думку С.С.Бессонової, полягає в уявленнях про святість вогню та вогнища як сакрального центру [26, с.36]. Крім того, Геродот жодним словом не згадує про зброю поряд з її іменем. Натомість, пригадаймо пассаж про змієдіву, котрій "...Геракл ...передав лук та пояс (на кінці застібки пояса висіла золота чаша) (Геродот, IV, 10). Отже, лук і, мабуть, стріли, пов'язані з істотою, що мала вигляд напів-жінки напів-змії. Її ототожнюють з Апі – богинею землі, в культурі якої відбилися вірування, притаманні населенню Північного Причорномор'я з часів індоєвропейської спільноти. Вона – втілення жіночого начала, що є джерелом народження всього живого, але їй не притаманні риси войовничості [27, с.37].

Такими властивостями наділена богиня Аргімпаса, яку скіфи сприймали як божество плодючості. Але, як зазначає С.С.Бессонова: "...Важной ее чертой было заступничество, покровительство человеческому роду. Многие богини плодородия и материнства обладали и воинственными чертами" [28, с.39]. Їх часто уявляли озброєними.

Мабуть, ці функції божества знайшли відображення у поховальному обряді жриць: символіці вбрання, різноманітних предметів, покладених до могили.

Література та примітки.

1. Клочко Л.С. Новые материалы к реконструкции головного убора скифянок.// Древности Степной Скифии. – К., 1982. – С.118-130

*Кістяні пластинки, які складали нагрудну прикрасу, знайдено у дитячому похованні кургану № 5 поблизу с. Булгаково (Миколаївської обл.). Див. Клочко Л. Скіфський дитячий костюм //Памятки декоративно-ужиткового мистецтва із колекцій Музею історичних коштовностей України – К., 1993. – С.40, рис.4.

2. Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII-IV вв. до н.э. – К., 1983

3. Клочко Л.С. Скифские налобные украшения IV-III вв. до н.э.// Новые памятники древней и средневековой художественной культуры – К., 1982.

4. Ковалев Н.В., Полин С.В. Скифские курганы у с. Корнеевка Запорожской области. //Курганы Степной Скифии –К., 1991

5. Ключко Л.С. Реконструкція конусоподібних головних уборів скіфіянок // Археологія –1986 -№ 56

6.Силантьева Л.Ф. Коринфские терракотовые статуетки из Пантикалея // ТГЭ – 1972 – Т.ХІІІ

7.Ростовцев М.И., Степанов П.К. Эллино-скифский головной убор // ИАК –1917 - № 63

Боровка Г.Н. Женские головные уборы Чертомлыцкого кургана// ИГАИМК –1921 – Т.1

Мирошина Т.В. Скифские калафы //СА –1980 - №1

Фялко Е.Е. Греческие калафы из скифских могил //Ювелирное искусство и материальная культура. –Санкт-Петербург, 2002

8. Мозольський Б.М. Товста Могила. –К., 1979

Ключко Л. Реконструкция костюма женщины из боковой могилы Большого Рыжановского кургана //Materialy i Sprawozdania Rzeszowskiego Osrodka Archeologicznego. –Rzeszow –1998

9. Lexikon der Antike. – Leipzig, 1972

10. Артамонов М.И. Сокровища скифских курганов в собрании Государственного Эрмитажа. –Л.-Прага, 1966

11.Ключко Л.С., Гребенников Ю.С. Скифский калаф IV в. до н.э.// Материалы по хронологии археологических памятников Украины. – К., 1982.

Ключко Л.С., Мурзін В.Ю., Ролле Р. Головний убір з кургану Тетянина Могила // Археологія. – 1991.-№ 3

12.Бібіков С.М. Ранній етап трипільської культури // Археологія Української РСР. –К., 1971 - Т.1

Массон В.М. Идеологические представления и памятники искусства трипольских племен// Энеолит СССР. – М.,1982

** Виключення – золоті платівки з кургану № 1 поблизу с. Волківці та Будки Сумської обл. На них представлено образ жінки у пишному уборі, з-під якого спускаються на плечі коси. Але ці витвори – репліки зображень грецьких богинь (Деметри або Афіни).

*** "Скіфські" та "грецькі" калафи розрізняються, головним чином, за діаметрами нижньої основи, а не за висотою, як вважає О.С.Фялко [Греческие калафы из скифских могил //Ювелирное искусство и материальная культура. – Санкт-Петербург, 2002]. На нашу думку, у "грецькому" калафі поховано жінку у кургані "Старший Брат" з групи Трьохбратніх курганів [Ключко Л.С., Березова С.А.Прикраси костюма з поховання жінки поблизу с.Огоньки (Крим)//Музейні читання: Матеріали наук. конф. –К., 1998 –С.151-158]

13. Огден Д., Уильямс Д. Греческое золото. Ювелирное искусство классической эпохи. V-IV века до н.э. – Лондон, 1994

****Л.Ф.Силантьева зазначала, описуючи циліндричні убори, зображені на терракотових скульптурках: "Такие головные уборы принято называть калафами. В иностранной литературе применяется термин "полос" со ссылками на работу Ф.Мюллера, который отмечает, что головной убор типа корзины стали называть калафом начиная с V в.до н.э."

14.Ключко Л.С., Гребенников Ю.С. Скифский калаф IV в. до н.э...

Клочко Л.С., Мурзін В.Ю., Ролле Р. Головний убір з кургану Тетянина Могила ...

15. Руденко С.Н. Горноалтайские находки и скифы. – М.-Л., 1952

16. Ростовцев М.И., Степанов П.К. Эллино-скифский головной убор // ИАК – 1917 – Вып. 63

17. Мозолевський Б.М. Вказ. праця

Клочко Л. Реконструкція костюма жінки з бокової могили Великого Рязановського кургану ...

18. Фармаковський Б.В. Три поліхромні вазы в формі статуєток знайдені в фанагорії // Записки Російської Академії історії матеріальної культури. – 1921 – Вып. I

***** Щодо розміщення смуг з фігурками, виникло декілька версій. Одну з них запропоновано вважати “виставковою”, тобто такою, що задовольняє потреби демонстрації всіх прикрас, котрі належали небіжчиці. З цією метою І. Вітрик та Н. Данилко виготовили (методом макетування) високу шапку у формі зрізаного конуса, на поверхні якої прикріпили різноманітні аплікації, а зліва та справа – стрічки, закріпивши їх зверху та знизу. Ми відмітили порушення закономірностей у застосуванні оздоб, їх невідповідність типові головного убору, а тому запропонували інші варіанти.

19. Лесков О.М. Скарби курганів Херсонщини – К., 1974

Кирилин Д.С. Трехбратние курганы в районе Тобечикского озера // Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. – Л., 1968

20. Пушкарева Н.Л. Женщины древней Руси. – М., 1989

**** Перші дослідники скіфського костюма (XIX – поч. XX ст.) називали убори, котрі увінчували так званіх “цариць”, зображених на платівках, знайдених на той час, “кокошниками”. [Степанов П.К. История русской одежды. – Пг, 1915]. Але зараз для ідентифікації скіфських шапок цю назву не застосовують. Кокошник (за визначенням словників) – один з типів корони, знімна деталь так званої кіки. Відзначався високою передньою частиною. Етнографічні матеріали свідчать про їх різноманітність: вони розрізняються за формою, висотою, декором, тощо.

21. Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. – К., 1983

22. Мозолевський Б.М. Вказ. праця

23. Клочко Л.С. Реконструкція конусоподібних головних уборів скіфінок

24. Алексеев А.Ю., Мурзін В.Ю., Ролле Р. Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н.э. – К., 1991

25. Силантьева Л.Ф. Филигранные бусы классической эпохи из некрополей Боспора // Из истории Северного Причерноморья в античную эпоху. – Л., 1979

26. Бессонова С.С. Вказ. праця

27. Там же

28. Там же

Рис.1
Реконструкція налобної пов'язки за золотими
оздобами з Великого кургану М.І.Веселовського

Рис.2. Реконструкція головних уборів та нашийних прикрас за матеріалами з Великого кургану М.І.Веселовського

Рис.3.Варіант реконструкції головних уборів
з Великого кургану М.І.Веселовського

1

2

3

4

Табл. I Форми жіночих головних уборів

1. Зображення циліндричної шапки з пласкою верхівкою (пластина з кургану поблизу с.Сахновка, Черкаська обл.)
2. Убір циліндричної форми з вигином фронтальної частини (сюжет "адорації" на пластинах з курганів Чортомлик, Мелітопольський, Огуз, тощо)
3. Конусоподібний убір на пластині з кургану Карагодеуаш
4. Напівсферичний убір (к. 10 поблизу с.Велика Знам'янка, Запорізька обл.)

а

б

Табл.II Залишки прикрас та головних уборів з Пазирикського кургану